

आवरणका वामपन्थी

वामपन्थप्रति सहानुभूति राख्ने बौद्धिकहरू वामपन्थवारे सैद्धान्तिक बहस हुनुपर्छ भनिरहेका छन् । एमाले र माओवादी केन्द्रबीचको एकता प्रक्रियाको आह्वानसँगै यस्तो चाहना प्रबल छ । विगत दुई-तीन दशकलाई मात्र फर्केर हेर्दा यस्ता बहस ती वर्षहरूमा किन कम भए ? जे-जस्ता बहस भए त्यसको गहनता कस्तो रह्यो ? त्यस्तो शास्त्रार्थले किन अपेक्षित निरन्तरता पाएन ? उपलब्ध आह्वानमा यी प्रश्नहरूतर्फ घोट्लिने लेटो गरिएको देखिँदैन । सैद्धान्तिक बहस माग गर्नेहरूले गहकिलो विश्लेषण प्रस्तुत गर्दै वैचारिक काल्पनिकीमा हस्तक्षेप गरिरहेको पनि पाइँदैन ।

सैद्धान्तिक स्तरबाट हस्तक्षेप गर्नेहरूमा समेत वामपन्थी दलहरूमा जस्तै स्थितिभ्रान्तिको अवस्था देखिन्छ । यस्तो किन भयो त ? उत्तर सहज छैन । अहिलेसम्म के भनिँदै छ भने, संसारका अन्य भागमा जस्तै नेपालमा पनि वामपन्थीहरू अलमलमा छन् । संसारभर दक्षिणपन्थको प्रभाव विस्तार भइरहेका बेला नेपालमा मात्र वामपन्थ उन्नत हुने स्थिति रहेन । यहाँ पनि दक्षिणपन्थकै मलजल हुने हो । दक्षिणपन्थले नै हाँगाबिगा फैलाउने हो । त्यसैले माओवादी केन्द्र र एमाले रूपमा कम्युनिस्ट हुनु, व्यवहारमा ती दक्षिणपन्थतर्फ नै लम्कँदै छन् । अझ यी दुई दल आपसमा मिलेपछि, वामपन्थ फस्टाउने किनामसिना सम्भावनामा समेत खतरा पुग्छ । अर्थात्, वामपन्थलाई चौतर्फी अप्ठेरो छ । चौतर्फी आक्रमण पनि छ । स्वयं वामपन्थीबाटै खतरा छ ।

यी भनाइहरू धेरै हदसम्म सही छन् । तर, यस्ता टिप्पणीले हाम्रा विचारग्रन्थीहरू खोल्न उति सहयोग गर्दैनन् । वामपन्थवारे सैद्धान्तिक बहसका लागि रचनात्मक हस्तक्षेप पनि गर्दैनन् ।

‘सय माइलको यात्रा एक पाइलाबाट सुरु हुन्छ’ भन्ने चिनियाँ लोकोक्ति नेपालका कम्युनिस्ट नेताहरूमाझ जस्तै संसारभर प्रसिद्ध छ । पहिलो हरफ यति सशक्त रहेको यस लोकोक्तिको दोस्रो हरफ अझ गहन छ । लोकोक्तिअनुसार ‘सय माइलको यात्रा एक पाइलाबाट सुरु हुन्छ, तर त्यो यात्री अभागी हो जसले करिब दुई सय माइल हिँडेपछि आफू गलत बाटोमा हिँडेरहेको थाहा पाउँछ ।’ नेपालको वामपन्थ यस्तै विन्दुमा छ । अघि बढे वामपन्थ नै नरहने पछि फर्कने प्रश्न आफैँमा कहालीलाग्दो देखिने । यस्तो स्थितिभ्रान्तिले हाल खास किसिमको सैद्धान्तिक शून्यता र व्यावहारिक अकर्मण्यता सिर्जना गरेको छ । वामपन्थमा निहित एउटा महत्त्वपूर्ण विरोधाभास भनेको आफू र आफ्नो समूहले पुँजीवादी सांस्कृतिक मूल्य-मान्यता आत्मसात् गरे पनि त्यसको बाहिरी आवरणमा भने प्रगतिशील देखिने चाहना हो ।

विश्वभर नै वामपन्थ स्थितिभ्रान्तिको अवस्थामा रहेको सर्वविदित छ । यस्तो स्थितिमाथि प्रकाश पाउँदा हावर्ड विश्वविद्यालयका कानुन तथा दर्शनका प्राध्यापक रोवर्टो उडुगरले वामपन्थमा निहित

स्थितिभ्रान्तिका चार आयाम औँल्याएका छन् । उडुगर ब्राजिलका राष्ट्रपति लुइज इनासियो लुला डासिल्भाको कार्यकालमा रणनीतिक मामलामन्त्रीसमेत भए । उडुगर भन्छन्, “वामपन्थ विकल्प हराए, विचारको संसार हराएको, संवाहक हराएको र संकट हराएको अवस्थामा छ ।” नेपालका वामपन्थसँग पनि विकल्प छैन, वैचारिक काल्पनिकी छैन, परिवर्तनको संवाहक हुने जुक्ति छैन र संकटलाई रचनात्मक बनाउने क्षमता देखिँदैन ।

हरायो विकल्प

नेपालमा वामपन्थले विकल्पवारे जडसम्म पुगेर सोचेको देखिँदैन । संसारभर जस्तै नेपालमा गुनासो छ, राष्ट्रिय राजनीतिले दिनुपर्ने

विकल्प दिन सकेन । तर, त्यो विकल्प के हो त्यसतर्फ चिन्तन छैन । के जीवन र जगत्प्रति उस्तै दृष्टिकोण राख्ने नेपाली कांग्रेसले सत्ता छोड्दा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीका अनेक उत्तराधिकारी सत्तामा आउनु विकल्प हो ? के नवीनताको खोज गर्ने विकल्प स्वतः प्रकट हुन्छ ? के समसामयिक टिप्पणी लेख्दा नेताकै शैलीमा लोकाप्रिय हुन चाहने लेखकहरूले नवीन विकल्प पहिल्याउने सिद्धान्त र व्यवहारमा योगदान दिइरहेका छन् ? त्यस्तो विकल्प जसले सबैका लागि उत्तम अवसरको

कल्पना गरौस् । त्यस्तो चिन्तन र बहस परम्पराको थालनी गरौस्, जहाँ पुराना विचारका सीमा औँल्याउने क्रममा नयाँ अर्थ, नयाँ गुण र नयाँ जीवनबोध गर्ने आधार मिलोस् । जहाँबाट सर्वसाधारणले जीवनका अत्यावश्यक भौतिक र नैतिक मूल्य-मान्यतालाई नयाँ मौका दिने सम्भावना देखून् । त्यस्तो आर्थिक-सामाजिक सम्बन्धको कल्पना गर्ने आधार मिलोस् जसले सबैलाई काम गर्ने मौका दिन सकोस् वा काम गर्न नसक्ने अवस्थामा राम्रो हेरचाह प्राप्त हुने आधार देओस् । त्यस्तो विकल्प, जहाँ आफ्नो समुदायको भविष्य र आफ्नो समाजको उन्नतिमा सलग्न हुने अवसर उपलब्ध होस् । जहाँ जीवनलाई अर्थपूर्ण हिसाबले बाँच्ने आधार होस् । त्यस्तो जीवन जुन आफ्नो नजरमा सम्मानजनक हुन्छ । तर, सार्वजनिक वृत्तमा चलिरहेको विकल्पको चिन्तन यतातर्फ डोरिएको देखिँदैन ।

वामपन्थसँग सार्थक विकल्प छैन । रूसी क्रान्तिपछि देखिएको महत्त्वपूर्ण प्रयास केन्द्रीकृत र सरकारद्वारा निर्देशित अर्थतन्त्र हो । निर्देशित अर्थतन्त्रले प्रारम्भिक दशकहरूमा ठूलै स्वीकारोक्ति पायो । त्यो सही बाटो होइन भन्ने दृष्टान्त आफैँ सतहमा आए । चीनका पछिल्ला अनुभवले यसलाई थप प्रमाणित गरे । मूल कुरा रूसी वा चिनियाँ अनुभवभन्दा धेरै बृहत्तर तहमा ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्रले

जटिल बाटो समातिरहेको अवस्था छ । विश्व अर्थतन्त्रमा देखिएको परिवर्तनले भन्छ, सरकारद्वारा नियन्त्रित र निर्देशित अर्थतन्त्रले काम गर्दैन । अर्थतन्त्रलाई केवल विभिन्न किसिमले वितरणमुखी माध्यमका रूपमा हेर्दा आधारभूत समस्या सम्बोधन हुन सक्दैन । उदाहरणका लागि क्षतिपूर्तिउन्मुख वितरण (शान्ति-प्रक्रियाको समयमा र भूकम्पछि टड्कारै देखियो), सामाजिक सुरक्षामा आधारित वितरण (स्थानीय समूहले स्रोत-साधनमा पाएको न्यूनतम सुविधा, निःशुल्क विद्यालय शिक्षा, वृद्धभत्ता आदि) र स्रोतको अव्यवस्थित वितरण (पार्टीविशेषबाट हुने राज्य कोषको दुरुपयोग, समन्वयहीन विकास खर्च, भ्रष्टाचार) जुन भइरहेको छ, त्यसले अर्थतन्त्रमा रहेको बडेमानको असमानता, असुरक्षा र वहिष्करणलाई घटाउँदैन । बरु थप बढाउँछ । यस्तो आर्थिक अभ्यासले अर्थतन्त्रमा विद्यमान पदानुक्रमलाई संस्थागत गर्छ । विभेदकारी संरचनालाई मलजल गर्छ । लामो समयदेखि आर्थिक असमानताका कारण सामाजिक रूपमा

असुरक्षित रहेकाहरू भारत जाने र पछिल्लो केही दशकयता वैदेशिक श्रममा जानेक्रम बढिरहेको छ । देशभित्र पनि अर्थतन्त्रको पिँधमा रहेका भुइँ तहका समुदायको विद्यमान आर्थिक संरचनासँग असमान सम्बन्ध छ । वितरणमुखी अर्थतन्त्रबाट आर्थिक असमानता सम्बोधन हुने सम्भावना छैन । यस्तोमा अर्थतन्त्रमा निहित संरचनागत विभेद निरूपण गर्ने कार्य धेरै टाढाको विषय हो ।

वितरणमुखी अर्थतन्त्रले जुन अबहेलना भुइँ तहको जनतामा

सिञ्चित गरेको छ, त्यसको निरूपण सरकारी तवरबाट निर्देशित अर्थतन्त्रबाट हुने देखिँदैन । सरकार त अझ नियन्त्रित निर्देशनको आंकाक्षा राख्छ । यस्तोमा वामपन्थको तत्कालीन र दीर्घकालीन कार्यभार के हो ? वामपन्थले कस्तो विकल्पसहित आफ्नो औचित्य स्थापना गर्न सक्छ ? त्यसका लागि वामपन्थी चाहना र आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अर्थतन्त्रमा के-कस्ता प्रयोगको कल्पना गर्न सकिन्छ ? अर्थतन्त्रमा गर्न सक्ने कस्तो हस्तक्षेपले असमानता र असुरक्षाको स्थितिमा तात्विक फेरबदल ल्याउन सक्छ ? स्थितिभ्रममा अलमलिएका कारण वामपन्थी वृत्त यस्तो बहसमा पसेको छैन । आधारभूत प्रश्नप्रति नघोर्लिँदा विद्यमान बजारमुखी अर्थतन्त्रमा हस्तक्षेप गर्न सरकारद्वारा निर्देशित अर्थतन्त्र आवश्यक छ, भन्ने अवस्था आउँछ । वामपन्थको दृष्टिकोण राज्यमुखी मात्र बन्छ । होइन, सामाजिक हकाधिकारको रक्षा गर्न अर्थतन्त्रलाई वितरणमुखी बनाउँदै सार्वजनिक खर्च बढाउनुपर्छ भन्न पनि सकिन्छ । यसले वामपन्थको दीर्घकालीन उद्देश्यको दायरालाई आफैँ संकुचित बनाउँछ । यी दुवै आर्थिक दृष्टिकोणले काम गरेको खण्डमा समेत हामी केवल आर्थिक वृद्धि र सार्वजनिक लगानीमा रुमल्लिनेछौँ । यसैलाई प्रगतिशील अर्थतन्त्र भन्न थाल्नेछौँ । तर, वृद्धि र सार्वजनिक लगानीको दायराभन्दा बाहिर प्रगतिशील अर्थतन्त्रबारे कल्पना गर्ने कोसिस गर्ने छैनौँ ।

वैचारिक सारथी

वामपन्थसँग विद्यमान स्थितिभ्रान्तिलाई पुनर्विचार गर्ने विचारका थप सारथी छैनन् । वैचारिक सारथीको अभावमा विद्यमान समाज जस्तो किसिमको संस्थागत अवधारणा र प्रबन्धमा फसेको छ, त्यसबाट निस्कने सजिलो सूत्र छैन । एकातर्फ ज्ञानको काल्पनिकी नै विदेशी स्रोत-साधन र चिन्तनको प्रभावमा फसेको छ । अर्कोतर्फ समसामयिक समाज विज्ञान र ज्ञान-उत्पादनको समग्र संसार नै आफ्नो औचित्य-स्थापना र असुरक्षामा बाँचिरहेको अमानवीय अवस्थालाई मानवीयकरण गर्ने यज्ञमा फसेको छ । ज्ञानका सीमालाई आत्मसात् गर्दै नवीन खोज नगर्ने प्रभावशाली परिपाटी सर्वत्र हावी छ । परिणाम विद्यमान परिपाटीलाई इन्कार गर्ने र पुनर्विचार गर्ने संघर्षको अभियान सहज छैन । अझ ज्ञान-उत्पादनको समसामयिक परिपाटी र संस्थागत व्यवस्था शंकालुसमेत रहेकाले वैकल्पिक खोज र चिन्तनलाई त्यस्ता प्रबन्धहरूले थप निरुत्साहित गर्छन् ।

समाज विज्ञानमा हावी औचित्य-स्थापनालाई र ज्ञानको उल्फनलाई धेरैले वैज्ञानिकीकरण वा युक्तिकरण भन्न रुचाउँछन् । औचित्य-स्थापनाको विधिदेखि विद्यमान जटिल व्यवस्थाहरूको व्याख्या गर्न कम सघाउँछ । यस्तो किनभने सामाजिक जटिलतामा प्राकृतिक र नैसर्गिक जडता निहित छ । तर, पश्चिममा समाजबाट आयातीत वैचारिक अवधारणा हाम्रो जस्तो समाजमाथि लाग्दा ती मान्यता भुत्ते देखिन्छन् । त्यसैले उदाहरणका लागि, संरचनागत विकल्पबारे मार्क्सवादले विरासतमा लिएका विचार केही अनुमानित मान्यतामा आधारित छन् । यी मान्यता धेरै लामो समयदेखि मान्य लायक नै छैनन् । तथापि नेपालका वामपन्थीहरू मानवीय समाजले खास किसिमको आर्थिक संरचनामा एकै किसिमको रेखीय यात्रा तय गर्छ, भन्छन् । त्यस्तो आर्थिक संरचनाको रेखीय यात्रा जहाँ 'सामन्तवादी'

देखि 'पूँजीवादी' आर्थिक संरचना अत्यावश्यक खुड्किलो मानिन्छ। यस्तो मान्यताले अर्थसंरचनामा निहित असमान, असुरक्षित र वहिष्कृत जीवनपद्धतिलाई हिजोका दिनमा जीवन्त रूपमा बुझ्नेको देखिएन। परिवर्तन भइरहेका आर्थिक व्यवस्थाभित्र त्याउन पनि सकेन। यस्तै दृष्टिकोण हावी रहे भुईँ तहका जीवनलाई सम्बोधन गर्ने सामाजिक-आर्थिक विकल्पको खोज भोलिका दिनमा समेत प्रभावशाली परिपाटीभित्र हराउनेछ।

हामीले बाह्य ज्ञान होइन, ज्ञान परम्पराको सबल पक्षलाई टिप्ने हो। युरोपेली ज्ञान परम्पराको सामाजिक सिद्धान्तको प्रारम्भिक वर्षहरूमा पहिल्यै नै निर्दिष्ट गरिने ज्ञानलाई अस्वीकार गरियो। आधुनिक ज्ञान परम्पराको जगले समाजलाई वनिवनाउ रूपमा स्वीकार गरेन। समाज मानव निर्मित हो भनेर बुझायो। सामाजिक र सांस्कृतिक संरचना वरिपरि निर्मित सम्बन्धहरू समयसँगै स्थिर भएर बस्दैन् भन्यो। परिवर्तनका गति द्रुत र अवतरणबाट निर्देशित व्यावहारिक मूल्य-मान्यता एवं सामूहिक प्रयासका उपज हुन् भन्यो। समाजको गतिसँगै हाम्रा व्यक्तिगत र सामूहिक पहिचान तथा आकांक्षा खास किसिमले वर्चस्वशाली रहने व्यवहार र व्यवस्थाका बन्धक बन्छन् भन्यो। त्यस्ता व्यवहार र व्यवस्था परिवर्तन गर्न सकिन्छ भनेर देखायो। असमान बन्धनबाट मुक्त हुने क्रममा मानव समाजले सदैव जसका निमित्त परिवर्तन गर्न खोजिएको हो त्यसै अनुरूप नयाँ सम्बन्धहरूलाई पुनःव्याख्या गर्ने प्रयत्न गर्छ भन्यो। तर यो पछिल्लो कार्य गाह्रो छ। समकालीन समयमा परिवर्तन कसका निमित्त र त्यस्तो परिवर्तनले निर्माण गर्न सक्ने सामाजिक सम्बन्धहरू कस्तो हुनुपर्छ? यस प्रश्नलाई लिएर वामपन्थ दिग्भ्रमित छ। त्यसैले ज्ञान-उत्पादनका विद्यमान व्यवस्थाहरूले सामाजिक-आर्थिक संरचना पहिल्याउने यत्नलाई वितरणमुखी कार्यमा सीमित छ जहाँ उत्पादनमुखी चिन्तन निषेधित नरहे पनि निरुसाहित छ।

संवाहकविहीन अवस्था

वामपन्थसँग परिवर्तनको संवाहक छैन। परिवर्तनको संवाहक अर्थात् ठोस राजनीतिक आधार जसको हित र आकांक्षालाई वामपन्थले प्रतिनिधित्व गरेको। विश्वभर मार्क्सवादको सनातनी आधार संगठित श्रमिकको हित र आकांक्षा थियो। उनीहरू पूँजीवादी बजार व्यवस्थामा उपलब्ध थिए। चिनियाँ क्रान्तिपछि संगठित किसानहरू पनि परिवर्तनका संवाहक ठहरिए। तर, औद्योगिक मजदुर र ग्रामीण किसानलाई विद्यमान सामाजिक-आर्थिक संरचनाले समाजमा विद्यमान स्वार्थ समूहमध्ये एउटा समूहको रूपमा हेर्छन्। स्वयं सर्वहारासमेत आफूलाई त्यसरी नै हेर्छन्। त्यस्तो समूह जसको आफ्नै स्वार्थ छ- खास किसिमको सामुदायिक स्वार्थ। खास किसिमको स्वार्थ हुनेबित्तिकै त्यस्तो कुनै पनि समूहले समाजको सार्वभौम प्रगतिलाई प्रतिनिधित्व गर्ने सम्भावना न्यून रहन्छ। औद्योगिक अवस्था उन्नत रहेका देशहरूमा श्रमिकको नाजुक परिस्थितिलाई खस्कंदो उत्पादनसँग मात्र जोडेर

हेरिँदैछ। अर्थतन्त्र उन्नत नरहेको नेपालजस्तो मुलुकका श्रमिक धेरै किसिमले पराश्रित रहेकाले सस्तो श्रमको खोजीमा नारकीय जीवन बाँच्न अभिशप्त छन्।

यस्तो राजनीतिक अवस्थाले वामपन्थी नेताहरूलाई धेरै हदसम्म सताउनुपर्ने हो। तिनका बोली र व्यवहारमा त्यस्तो भल्किँदैन। तिनका व्यवहारमा एउटै विकल्प देखिन्छ, सामाजिक वर्गको आधारमा परिभाषित राजनीतिलाई एक वा अर्को तरिकाले निस्तेज तुल्याउने। बरु समाजमा विद्यमान सबै मतदातालाई आकर्षित गर्ने। यसरी वामपन्थी नेताहरू सर्वहारासँग विशिष्ट किसिमको कामकाजी सम्बन्ध स्थापित गर्न असफल रहे। माओवादीमा देखिएको रुपान्तरण यसको सबैभन्दा सशक्त दृष्टान्त हो। यस्तो असफलताका दुईटा पाटा छन्। एकातर्फ सार्थक परिवर्तनसँग मोह भंग भएको छ भने अर्कोतर्फ नापतौलमा गरिने राजनीतिक निर्णयहरू हावी छन्। सार्थक परिवर्तनप्रति मोह भंग हुनु र सतर्क रूपमा गरिने राजनीतिको सारतत्त्व भने एउटै हो। तल्लो तप्कासँग संगठित सम्बन्ध स्थापित गरेर आमूल परिवर्तनको नाममा गरिने राजनीति मूलतः मनोगत विचारबाट उत्पन्न असफल परम्पराको उपज हो भन्ने। अर्थात्, आमूल परिवर्तन सम्भव छैन भन्ने।

**नेपालका वामपन्थसँग
पनि विकल्प छैन,
वैचारिक काल्पनिकी
छैन, परिवर्तनको
संवाहक हुने जुक्ति
छैन र संकटलाई र
चनात्मक बनाउने
क्षमता देखिँदैन।**

संकटको खोजी

वामपन्थसँग उनीहरूले चिताएजस्तो संकट छैन। इतिहासका ठूलूला सामाजिक परिवर्तन मूलतः युद्ध वा बृहत्तर आर्थिक संकटको जगमा भएका छन्। आन्तरिक द्रुन्दमात्र परिवर्तनका कारण होइनन्। भनौं, आन्तरिक द्रुन्दलाई वाह्य युद्ध र बृहत्तर आर्थिक संकटले प्राण दिन्छ। विद्यमान राजनीतिक र आर्थिक संस्थाहरूको सहयोगमा हाम्रा परिस्थिति सुरक्षित बनाउने कार्य र असामान्य तवरमा आफ्नो वातावरणलाई रुपान्तरित गर्ने

सामाजिक प्रक्रियावीच ठूलो दूरी छ। त्यसैले अधिकांश रुपान्तरण आकस्मिक संकटको पृष्ठभूमिका हुने गर्छ। जसरी दोस्रो विश्वयुद्धको केही वर्षमा नेपालमा प्रजातन्त्र आयो। जसरी दरवार हत्याकाण्डको जगमा गणतन्त्र स्थापना सहज भयो।

संकटले प्रायः राजनीतिक वातावरणलाई तताउँछ। कतिपय अवस्थामा जमेको पहिचान र त्यस वरिपरिका स्वार्थ-सम्बन्धलाई पगाल्दै परिवर्तनको आधारलाई फराकिलो बनाउँछ। संकटवेग र राजनीति अपेक्षित रूपमा चिसिन्छ। तौलिएर गरिने अभ्यासमा परिणत हुन्छ। राजनीति कर्मकाण्डमा सीमित हुन्छ। स्थापित स्वार्थ-सम्बन्ध र मूल्य-मान्यतालाई प्रश्रय दिन्छ। विगत केही दशकमा वामपन्थले संकटबाट अपेक्षित लाभ लिन भने सकेन। तर, संकटको अभावमा वामपन्थले गर्न सक्ने पनि धेरै छैन। वामपन्थले गर्न सक्ने भनेको प्रतिपक्षीको राजनीतिक कार्यक्रमलाई आफ्नो सम्भरेर लागू गर्ने। हाल वामपन्थीमा देखिएको समृद्धिप्रतिको आकांक्षा र त्यसमा निहित चिन्तन त्यस्तै राजनीतिक कार्यक्रम हो, जसले नेपाली कांग्रेस वा साभ्ना विवेकशीलले चाहेजस्तो सामाजिक-आर्थिक संरचनालाई प्रश्रय दिन्छ। यो वामपन्थको स्थितिभ्रमित अवस्था हो। ♦